

PREVENCIA ŠIKANOVANIA ZALOŽENÁ NA ROZVOJI ZRUČNOSTÍ

Eva SMIKOVÁ

Abstrakt: *Príspevok sa zaoberá fenoménom šikanovania, analýzou jeho rozšírenia v klientele pedagogicko-psychologických poradní a potrebou programov na jeho riešenie, teoretickými východiskami prevencie šikanovania a najnovšími aktivitami Projektu prevencie šikanovania v Slovenskej republike.*

Kľúčové slová: *šikanovanie, prevencia, školy a školské zariadenia*

Šikanovanie sa považovalo donedávna za fenomén, ktorý sa v našich školách vyskytuje skôr zriedkavo. Čiastkové prieskumy v našich podmienkach v posledných rokoch však poukazujú na to, že neprimerané agresívne správanie, ktorým šikanovanie je, je oveľa rozšírenejšie a je potrebné venovať mu primeranú pozornosť.

Pedagogicko-psychologické poradne (PPP) a Centrá výchovnej a psychologickkej prevencie (CVPP), od 1. 9. 2008 transformované na centrá pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie (CPPPP), v rámci evidencie svojej činnosti využívajú aplikačné programové vybavenie EvuPP, ktoré doteraz evidovalo zvlášť klientelu CVPP a zvlášť klientelu PPP resp. Krajských pedagogických poradní (KPPP). Pre potreby analýzy problémov klientely slúži modul „Dôvod príchodu klienta do PPP/CVPP“. Na základe primárnej analýzy tohto modulu pre potreby sledovania predmetnej problematiky sme vybrali niektoré relevantné dôvody a v tab. 1 uvádzame porovnanie počtu klientov v posledných dvoch spracovaných školských rokoch. Na základe tejto štatistiky vidíme, že počet klientov s neprimeraným správaním v školskom prostredí ako aj klientov – obetí šikany je napriek systémovým opatreniam v rezorte školstva stále pomerne veľa. Na druhej strane nás ale tieto čísla oprávňujú sa domnievať, že je stále viac rodičov, ktorí kvôli týmto problémom prídu so svojim dieťaťom do poradenského zariadenia a majú snahu dané problémy riešiť.

Tab.1.:Dôvod príchodu klientov do PPP/CVPP

	Neprimerané správanie voči učiteľom		Neprimerané správanie voči spolužiakom		Neprimerané správanie voči súrodencom		Agresivita		Obet' šikany	
	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07	2005/06	2006/07
CVPP	275	212	948	916	10	4	41	43	25	22
PPP/ KPPP	229	243	1046	431	23	28	71	89	64	58

Zdroj údajov: Slovíková (2008)

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie v roku 2007 uskutočnil **Prieskum potrieb poradenských služieb v školskom systéme na Slovensku** (Matula, Mrlák, Kopányiová, 2007). Vzorku tvorili dotazníky z 1192 škôl (52,21 %), čo je 322 922 žiakov ZŠ (63,55 %). Dotazníkom pre výchovného poradcu (Matula, Mrlák, 2007) sa okrem iných oblastí sledovali názory výchovných poradcov na základných školách v SR na mieru potreby skupinových preventívno-poradenských programov rôzneho zamerania. Preventívne programy s obsahovým zameraním na agresivitu, šikanovanie, ponižovanie a týranie sú z pohľadu výchovných poradcov veľmi potrebné (42 %), mierne potrebné (22 %), potrebné (26 %). Nepotrebnosť takto zameraných programov uviedlo len 4 % výchovných poradcov. Tieto zistenia nás oprávňujú domnievať sa, že takéto programy majú svoju opodstatnenosť na ZŠ. Zaujímavým zistením bolo, že na základných školách v SR, kde nemajú školského psychológa, je potreba preventívnych programov s obsahovým zameraním na agresivitu, šikanovanie, ponižovanie a týranie vyššia ako na školách, kde školského psychológa majú.

Viacero teoretických a výskumných prác podáva zdôvodnenie prínosu prevencie sociálno- patologických javov založenej na rozvoji zručností. V krátkom prehľade uvádzame tieto teórie zvyrazňujúc ich závery pre plánovanie prevencie sociálno- patologických javov (vrátane šikanovania) založenej na rozvoji zručností.

Teórie vývinu

Základom väčšiny teórií vývinu človeka je skúmanie komplexných biologických, sociálnych a kognitívnych zmien, ku ktorým dochádza od detstva po dospelosť.

Významnou zložkou sociálnej kognície pri prechode od adolescencie k dospelosti je proces pochopenia samého seba, iných a vzťahov. Schopnosť pochopiť príčinné vzťahy sa rozvíja v prvých rokoch adolescencie, kedy sa začínajú uplatňovať vyspelejšie spôsoby riešenia problémov. Adolescent je schopný naraz konceptualizovať mnohé premenné, abstraktné uvažovať a vytvárať si pravidlá pre rozhodovanie (Piaget, 1972). V tomto období sa sociálne interakcie stávajú čoraz zložitejšie. Adolescenti trávajú viac času s rovesníkmi, zvyšuje sa počet ich interakcií s rovesníkmi opačného pohlavia a trávajú menej času doma a s členmi rodiny.

► Závěry pre plánovanie prevencie:

- (1) V školskom prostredí je najdôležitejším momentom na budovanie zručností a pozitívnych návykov neskorý detský vek a skorá adolescencia (6–15 rokov). V tomto období si deti rozvíjajú schopnosť abstraktného myslenia, schopnosť chápať dôsledky, nadväzovať iný typ vzťahov s rovesníkmi a riešiť problémy, pretože sa stávajú nezávislejšie od rodičov a získavajú väčšiu kontrolu nad vlastným životom.
- (2) V širšom sociálnom kontexte rannej a strednej adolescencie sa vyskytujú rôzne situácie, v ktorých je možné praktizovať nové zručnosti a rozvíjať pozitívne návyky vo vzťahu k rovesníkom.
- (3) Rozvoj postojov, hodnôt, zručností a kompetencií má zásadný význam pre rozvoj seba percepcie dieťaťa ako autonómneho jedinca a pre celkový proces učenia sa v škole.
- (4) V tomto vekovom rozpätí môžu existovať veľmi veľké rozdiely medzi zručnosťami detí. Aktivity musia byť primerané stupňu vývinu.

Teória sociálneho učenia

Táto teória vychádza z prác Banduru (1977), ktorý dospel k záveru, že deti sa učia správať prostredníctvom formálnej výchovy aj prostredníctvom pozorovania. Formálna výchova spočíva v tom, že rodičia, učitelia a iné authority hovoria deťom, ako sa majú správať; pozorovanie spočíva v tom, ako mladí ľudia vnímajú správanie sa dospelých a svojich rovesníkov. Správanie sa detí sa posilňuje alebo mení v závislosti od dôsledkov ich konania a reakcií ostatných na ich správanie.

► Závěry pre plánovanie prevencie:

- (1) Pri výučbe je potrebné využívať modelovanie, pozorovanie a sociálne interakcie.
- (2) Pozitívne posilňovanie sa používa vtedy, ak treba demonštrovať správne správanie sa a zručnosti, zatiaľ čo negatívne alebo nápravné posilňovanie sa používa v súvislosti so správaním sa alebo zručnosťami, ktoré treba zmeniť s cieľom dosiahnuť pozitívnejšie správanie.
- (3) Učitelia a ostatné dospelé osoby sú dôležitými rolovými vzormi.

Teória problémového správania sa

Teória problémového správania sa (Jessor a Jessor, 1977) sa zaoberá vzťahmi medzi tromi kategóriami psychosociálnych premenných. Do prvej kategórie patria hodnoty, očakávania, názory a postoje k sebe a k spoločnosti. Do druhej kategórie, ktorú predstavuje vnímanie okolitého prostredia, patrí vnímanie postojov priateľov alebo rodičov k správaniu sa. Do tretej kategórie, behaviorálneho systému, patrí sociálne akceptovateľné a neakceptovateľné správanie.

► Závěry pre plánovanie prevencie:

- (1) Dôležitou súčasťou procesu učenia sa je nácvik zručností potrebných na kritické myslenie (vrátane schopnosti sebahodnotenia a hodnotenia hodnôt sociálneho prostredia).

- (2) Intervencie musia byť navrhnuté tak, aby pôsobili na personálny, environmentálny a behaviorálny systém zároveň.

Teória sociálneho ovplyvňovania a teória sociálnej imunizácie

Tieto dve teórie sú navzájom úzko prepojené. Teória sociálneho ovplyvňovania vychádza z prác Banduru a z teórie sociálnej imunizácie, medzi autorov ktorej patrí napr. McGuire (1968). Po prvý raz ju v programoch predchádzania fajčeniu použil Evans (1976; a i.).

Podľa teórie sociálneho ovplyvňovania sú deti a adolescenti vystavení tlaku, ktorý ich nabáda správať sa rizikovým spôsobom.

Programy sociálneho ovplyvňovania a imunizácie anticipujú takéto tlaky a učia mladých ľudí ako im odolávať ešte skôr, než sú im v skutočnosti vystavení.

► Závěry pre plánovanie prevencie:

- (1) Pozornosť sa zameriava skôr na včasnú prevenciu než na neskoršiu intervenciu.
- (2) Ak sú mladí ľudia vopred upozornení na riziká, môžu s predstihom identifikovať typy situácií, v akých by sa mohli ocitnúť.

Teória kognitívneho riešenia problémov

Tento model utvárania spôsobilostí v rámci primárnej prevencie vychádza z teórie, že výučba sociálno-kognitívneho riešenia problémov v ranom veku môže zlepšiť interpersonálne vzťahy a pomôcť ovládať impulzívne konanie.

► Závěry pre prevenciu:

- (1) Výučba interpersonálnych zručností a zručností potrebných na riešenie problémov už v detstve výrazne posilňuje základy pre učenie sa v ďalšom období.
- (2) Zacielenie pozornosti na zručnosti potrebné na sebauvedomovanie si a sebakontrolu, napr. pri zvládaní hnevu alebo impulzívnosti, a tvorba alternatívnych riešení interpersonálnych problémov môže obmedziť alebo zamedziť problémové správanie sa. Sústreďenie sa na schopnosť konceptualizácie, schopnosť predvídať dôsledky rôznych typov správania sa alebo riešení môže deťom pomôcť rozhodnúť sa pre pozitívne riešenia.

Teória pružnosti

Táto teória vysvetľuje proces podmieňujúci pravdepodobnosť, že niektorí ľudia sa budú správať skôr spôsobom, ktorý podporuje zdravie, než spôsobom, ktorý ohrozuje zdravie. Skúma interakcie medzi faktormi v živote mladého človeka, ktoré ho chránia a povzbudzujú, vrátane podmienok v rodine, v škole a v komunite.

Význam tejto teórie spočíva v tom, že zdôrazňuje potrebu modifikovať a podporovať mechanizmy na ochranu zdravého vývinu detí. V teórii pružnosti sa tvrdí, že existujú interné aj externé faktory, ktoré sú vo vzájomnej interakcii a ktoré ľuďom umožňujú prekonať nepriaznivé okolnosti. Medzi interné ochranné faktory patrí sebaúcta

a sebadôvera, viera v schopnosť ovplyvňovať svoj život a pocit zmyslu života. Externé faktory zahŕňajú predovšetkým sociálnu podporu zo strany rodiny a komunity. Patrí sem harmonická rodina, absencia zneužívania alkoholu a násilia v rodine, silné väzby a napojenosť na školskú komunitu, dobrý prospech a vzťahy s rovesníkmi uplatňujúcimi pozitívne modely správania (Kirby 2001 a i.).

► **Záver pre prevenciu:**

- (1) Sociálno-kognitívne zručnosti, sociálne spôsobilosti a zručnosti potrebné na riešenie problémov môžu pôsobiť ako mediátori správania.
- (2) Dôležité je to, aby si rovnaké zručnosti osvojili aj učители a rodičia, ktorí by mali vytvárať harmonické rodinné a školské prostredie a pôsobiť ako vzory takého správania
- (3) Predmetom pozornosti v teórii pružnosti je dieťa, rodina a komunita, pričom učiteľ alebo rodič môže vystupovať ako facilitátor tohto procesu.

Teória štádií zmien

Táto teória založená na modele, ktorý vypracoval Prochaska (1979) a DiClemente, 1982), opisuje štádiá, ktoré označujú, kde sa jedinec nachádza vo vzťahu k zmene svojho správania. Ide o šesť hlavných štádií, a to:

- prekontemplácia (absencia snahy o zmenu správania),
- kontemplácia (úmysel zmeniť svoje správanie),
- príprava (úmysel dosiahnuť zmenu správania v priebehu ďalšieho mesiaca),
- konanie (0 až 6 mesiacov práce na zmene správania),
- udržiavanie (udržiavanie zmeny správania v čase po 6 mesiacoch až po dobu niekoľkých rokov)
- ukončenie (natrvalo osvojené žiaduce správanie).

► **Záver pre prevenciu:**

- (1) Dôležité je pochopiť a identifikovať štádium, v ktorom sa dieťa práve nachádza z hľadiska vedomostí, postojov, motivácie a skúseností s reálnym svetom, a prispôbiť aktivity a očakávania týmto štádiám.
- (2) Intervencie orientované na štádium, ktoré nie je pre deti relevantné, nemajú veľkú šancu na úspech.

Projekt prevencie šikanovania na základných a stredných školách v SR.

Významným z hľadiska sledovanej problematiky je **Projekt prevencie šikanovania na základných a stredných školách v SR**. Projekt sa realizuje kontinuálne od školského roku 2001/2002. Medzi jeho aktivity v posledných rokoch patrilo:

- vypracovanie intervenčného programu pre triedy, v ktorých sa vyskytlo šikanovanie v počiatočnom štádiu. Pri vytváraní programu sa vychádzalo z vyššie uvedených teoretických konceptov, že zmenu správania u detí je možné uskutočňovať okrem iného aj rozvíjaním sociálno-psychologických zručností v procese zážitkového učenia.

- zapojenie sa do projektu OECD „Medzinárodná sieť na zamedzenie šikanovania a násilia v školách“ na internetovej stránke <http://oecd-sbv.net>,
- prevzatie (2007 -2008) medzinárodnej koordinácie projektu OECD,
- vytvorenie internetovej stránky www.prevenciasikanovania.sk, ktorá poskytuje najnovšie informácie z oblasti prevencie šikanovania pre potreby učiteľov, rodičov, žiakov (projekt „Národná sieť pre prevenciu šikanovania a násilia v Slovenskej republike“, koordinátor: PhDr. A. Prevozňáková, OZ Papilion, garant: PhDr. E. Tomková, MŠ SR),
- monitoring situácie v oblasti šikanovania v školách a školských zariadeniach,
- vzdelávanie a supervízia odborníkov (psychológov, sociálnych pracovníkov, špeciálnych a liečebných pedagógov) v problematike sociálno-patologických javov, ktoré realizuje Metodicko-výskumný kabinet výchovného a psychologického poradenstva pri VÚDPaP.

Súčasťou efektívneho systému prevencie sú nielen školy, ale aj školské zariadenia. Aby mohla širšie koncipovaná stratégia prevencie šikanovania v praxi fungovať, je nevyhnutné, aby jednotlivé inštitúcie a všetci zainteresovaní mali o problematike relevantné informácie, odborné zručnosti, navzájom komunikovali a spolupracovali.

PREVENTION AGAINST BULLYING BASED ON SKILL DEVELOPMENT

Abstract: The contribution deals with the phenomenon of bullying, with analysis of its distribution in the clientele of pedagogic-psychological counseling centers, with requirement for programs to solve it, with theoretical outcomes of prevention against bullying, and with the newest activities of the Project of Prevention Against Bullying in the Slovak Republic.

Keywords: bullying, prevention, schools and school facilities